

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНЬСЬКА АРМІЯ В ДЖЕРЕЛАХ Й ІСТОРИОГРАФІЇ, КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ТА ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

УДК 94 (477) “1920/1939”

Василь Футала

УКРАЇНЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ ХХ ст. У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ

Виокремлено три групи сучасних вітчизняних дослідників українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст., представлено погляди авторів на світоглядні й політичні настанови ОУН, показано процес прирощування наукових історичних знань з історії виникнення та підпільно-революційної діяльності націоналістичних організацій, з'ясовано значення просопографічних студій для поглибленого вивчення руху українських націоналістів, спрогнозовано шляхи подальших наукових пошуків і дискусій.

Ключові слова: історіографія, історіографічне джерело, український націоналізм, Українська військова організація, Організація українських націоналістів, ідеологія, підпільно-революційна діяльність.

Український радикально-націоналістичний рух посів вагоме місце у вітчизняній історії першої половини ХХ ст., а його історична спадщина має неабиякий вплив на сучасний процес національної ідентифікації українців. Тому не дивно, що від 1991 р. цей суспільно-політичний феномен перебуває в центрі наукових зацікавлень істориків материкової України – йому присвячено десятки монографій, статей, розвідок авторів із різними світоглядними позиціями та науковими підходами. Нагромаджена за останні два десятиліття фахова література потребує адекватного історіографічного аналізу. Очевидним є те, що нині спостерігається великий дисбаланс між зростанням кількості публікацій з означеної проблематики та їх історіографічним осмисленням. Сучасний стан дослідження руху українських націоналістів у 1920–1930-х рр. лише частково знайшов відображення в працях С.Кульчицького, М.Мандрик, М.Посівнича¹ та деяких інших істориків. Тому мета статті – узагальнити історіографічні джерела, які містять знання про український націоналізм міжвоєнної доби ХХ ст., вияснити ступінь вивчення проблеми, виділити малодосліджені й не з'ясовані питання.

На наш погляд, можна виділити три групи сучасних дослідників українського визвольного руху під керівництвом ОУН. До першої відносимо представників етнічно орієнтованого національного нарративу (Я.Дашкевич, В.Косик, А.Кентій, С.Квіт, О.Сич, О.Стасюк, В.В'ятрович, М.Мандрик, М.Посівнич та ін.), до другої – їхніх непримиренних опонентів, зазвичай тих, хто перебуває в полоні пропагандистських стереотипів комуністичної епохи (В.Іваненко, В.Якунін, О.Войцеховський (О.Поліщук), Г.Ткаченко, В.Поліщук та ін.; сюди зараховуємо й І.-П.Химку, на творчості якого сильно позначилися марксистські інтерпретації), а до третьої – науковців, які прагнуть дотримуватися відстороненої позиції (К.Бондаренко, Я.Грицак, Г.Касьянов, Ю.Киричук, О.Зайцев та ін.). Характерно, що праці представників останньої групи, хоч і написані здебільшого під впливом зарубіжних історичних шкіл, не позбавлені “україноцентризму” (тобто їхня “незаангажованість” є відносною, особливо, коли мова заходить про різні версії та варіації прочитання української минувшини). Натомість прихильники лівої ідеї відкидають цей науковий підхід, трактуючи його як принцип “націоналістичної партійності”².

Український націоналізм міжвоєнної доби ХХ ст. вивчається за декількома напрямками. Один із них – світоглядні й політичні настанови ОУН. У дусі традицій національної історіографії цей аспект проблеми проаналізувала М.Мандрик³. На її думку, український націоналізм не був радикально новою ідеологією й абсорбував у себе ідеологічні конструкції попередньої епохи, хоча його фундатори заперечували такий зв'язок. Це заперечення проявлялося в різкій критиці народницької, консервативної та демократичної доктрин. Крім того, український

націоналізм з'явився як результат складної взаємодії й взаємопроникнення західноєвропейської політичної традиції. Він виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських і світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як чинник інтеграції та консолідації життя нації, що змагав до побудови української державності.

У цій самій системі наукових координат представили своє бачення світоглядних засад українського націоналізму Я.Дашкевич й А.Кентій⁴. О.Стасюк, простеживши еволюцію ідейно-політичних орієнтирів ОУН⁵, аргументовано довела, що трансформаційні процеси в ідеологічній сфері розпочалися ще задовго до знаменитого в цьому плані III Великого збору ОУН СД (серпень 1943 р.). Уперше серйозна дискусія про доцільність і можливі межі світоглядних і тактичних змін в Організації розгорнулася в націоналістичній пресі в другій половині 1930-х рр., коли, у зв'язку з наближенням Другої світової війни, ОУН постала перед проблемою конкретних державотворчих дій. Саме в цей час у середовищі її ідеологів зародилися ідеї й концепції, які в післявоєнній стратегії українського підпілля стали пріоритетними.

Поглиблене вивчення інтелектуальних джерел ОУН пов'язуємо з таким напрямом історичної евристики, як “донцовознавство”. Коло авторів, які цікавляться постаттю Д.Донцова, надзвичайно широке, воно охоплює представників різних соціогуманітарних наук: (Я.Дашкевич, І.Шліхта, О.Баган, В.Лісовий, Р.Безсмертний, С.Квіт, М.Чугуєнко, В.Кириленко та ін.). Характерно, що вони здебільшого трактують політичні погляди Д.Донцова з перспективи історії ідей, а ідеологію українського націоналізму – у широкій порівняльній площині, яка розглядає інші явища такого типу в масштабі тогочасної загальноєвропейської епохи. Серед цієї когорти вчених виділяється своїм доробком С.Квіт, який у своїй книзі основну увагу зосередив на діяльності Д.Донцова як редактора “ЛНВ” (1922–1932) і “Вістника” (1933–1939), на естетичних й ідеологічних засадах цього інтелектуального видання, на появі такого феномену української літератури, як “вістниківство”, а також на значенні спадщини Д.Донцова для сучасної України. На переконання дослідника, діяльність Д.Донцова “позитивно відбилася на широті й глобальності українського національного думання”. Особливу увагу звернуто на виховну роль донцовських писань. Відтак автор слушно резюмує: “Без орденського проводу, без націоналістичного резистансу з його ідеалізмом і послідовністю у відстоюванні українських національних інтересів неможливо собі уявити нашу історію ХХ ст.”⁶.

З аполітичних позицій ідеологію ОУН проаналізував Г.Касьянов. Згідно з його спостереженнями, перші програмні документи Організації були скоріше маніфестом, деклараціями, аніж докладно продуманою стратегічною програмою. Деталізація й з'ясування програмно-ідеологічних питань відбувалися на сторінках націоналістичних видань. Процес ідеологічного “дозрівання” тривав аж до кінця 1930-х рр. на фоні справжнього тріумфу тоталітарних режимів і рухів в Європі, неухильного погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні й посилення тиску на українське суспільство, катастрофічних для українців подій на радянській Україні. Усе це не могло не позначитися на ідеології ОУН. Ідеологічні настанови набули більш радикальної тональності та спрямування. При цьому еміграційна частина діячів ОУН дедалі глибше поринала в ідею корпоративізму. Натомість ідейні шукання “крайовиків” були менш систематизованими та явно несли на собі відбиток донцовського націоналізму. Разом із тим Г.Касьянов зауважив, що між донцовським “чинним націоналізмом” і т. зв. “організованим націоналізмом” ОУН існували досить серйозні розбіжності передовсім у тому, що “організований націоналізм” з усіма його крайнощами пропонував певну конструктивну політичну програму й риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, а “чинний націоналізм” Д.Донцова був насамперед зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми⁷.

Один із ключових теоретико-методологічних аспектів націоналізму ОУН – ідентифікація Організації. Представники етнодержавницького нарративу не погоджуються із запозиченою з англомовної літератури дефініцією “інтегральний націоналізм” на означення ідеології й політики ОУН. Наприклад, С.Квіт зауважив, що визначення “український націоналізм” уже само по собі заперечує доцільність застосування іншої термінології⁸. Натомість дослідники, зорієнтовані на західні концептуальні конструкції, легко сприйняли поняття “інтегральний націоналізм”. Це характерно для досліджень Г.Касьянова, Я.Грицака, К.Бондаренка, С.Тарана, Ю.Ки-

ричука, до певної міри А.Кентія та ін. Значення слова “інтегральний” для них є цілком зрозумілим: такий, що поєднує частини у цілість, тобто вирізняється цілісним підходом до дійсності, свого роду універсальний. Хоча ці автори й відзначають вплив фашистських ідей на ідеологію й практику українського націоналізму, але не схильні його ототожнювати з націонал-соціалізмом і фашизмом.

Здавалося б, що теоретичні розробки репрезентантів постмодерністської парадигми, особливо Г.Касьянова, вичерпали питання про ідеологічні засади ОУН. Однак О.Зайцев, який успішно дебютував у цій проблематиці в середині 1990-х рр., своїми найновішими публікаціями розвіяв ці уявлення. На основі великого пласта первинних джерел, праць українських і зарубіжних авторів учений набагато ширше, ніж його попередники, показав загальноєвропейський суспільно-політичний контекст, у якому відбувався процес становлення та розвитку українського націоналізму, кинув свіжий погляд на “чинний націоналізм” Д.Донцова як нову ідеологію, усебічно розглянув вплив фашизму на принципи, організаційні засади й політичний стиль ОУН, уніс новизну в питання про місце Організації в типології націоналістичних рухів Європи міжвоєнного двадцятиліття⁹. На його думку, рухи на зразок ОУН, хорватської “Усташі”, Внутрішньої македонської революційної організації та ін. були особливими різновидами “інтегрального націоналізму” бездержавних націй, що мав революційний характер і ставив за головну мету здобуття власної держави. Навівши паралелі на конкретні організаційні взірці національно-визвольних рухів, автор дійшов висновку, що український націоналізм найбільше був споріднений з націоналізмом хорватським і запропонував термін “ушташизм” на означення ідеології та політичної поведінки ОУН¹⁰. Гадаємо, що в царині інтелектуальної історії такий зразок постановки проблеми та її розв’язання вартий уваги. Однак важко погодитися з іншим, надто претензійним, висновком: “Незалежна Держава Хорватія 1941–1945 рр. – добра модель того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона була створена”¹¹. По-перше, дослідник чомусь забув, що історія не знає умовного способу. По-друге, не врахував той очевидний факт, що союз ОУН і Німеччини був ситуативним. Українські націоналісти не ставили собі за мету добитися протекторату Третього рейху на кшталт урядів Хорватії чи Словаччини. Проголошення Акта створення Української Держави 30 червня 1941 р. відбулося без згоди німецьких властей і було демонстрацією самостійницької політики українського визвольного руху.

У стилі офіційного радянського історієписання представили своє бачення ідеології й політичної програми ОУН відомі дніпропетровські історики В.Іваненко та В.Якунін. Їхня монографія “ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології”, що є своєрідною полемічною відповіддю на “Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА”¹², всуціль просякнута духом критицизму. Автори намагаються переконати читача, що ідеологія ОУН зароджувалася як різновид українського фашизму й зняряддя майбутньої тоталітарної держави на кшталт націонал-соціалістичної гітлерівської Німеччини¹³.

За останні півтора десятка років відбулося суттєве прирошування знань з історії виникнення та діяльності націоналістичних організацій. Насамперед слід відзначити археографічні дослідження А.Кентія, написані в рамках проекту робочої групи з вивчення проблематики ОУН і УПА при Інституті історії України НАНУ. В одній із книг учений торкнувся питання про створення УВО, її структуру та мережу, детальніше охарактеризував основні напрями діяльності Організації, у т. ч. зв’язки з урядом ЗУНР і співпрацю з німецькою розвідкою, створив позитивний образ Є.Коновальця. Автор уперше серед українських істориків звернув увагу на той факт, що сама назва УВО з’явилася після 1924 р., тобто після розриву зв’язків частини військовиків – прибічників Є.Коновальця із середовищем Є.Петрушевича, що призвело до організаційної кризи та до виключення з Військової організації прорадянськи налаштованих членів¹⁴.

Праця А.Кентія стимулювала творчі пошуки молодшої генерації істориків. Різні аспекти підпільно-революційної діяльності УВО (участь у бойкоті перепису населення Східної Галичини в 1921 р. і виборів до польського парламенту 1922 р., експропріаційних та диверсійних акціях, робота в українському молодіжному середовищі тощо) на новій джерельній базі висвітлювали І.Гаврилів, В.Штокало, Р.Забілий, Б.Галайко, О.Дарованець та ін.

Новими дослідженнями й інтерпретаціями поповнилася історія ОУН. Пріоритет у цій ділянці наукової роботи також належить архівісту А.Кентю. Його монографія 1998 р., яка побудована в основному на матеріалах т.зв. “Українського празького архіву”, суттєво доповнила набуток істориків української діаспори. Учений детальніше розглянув організаційну структуру націоналістичної організації, вніс деякі корективи щодо персонального складу Крайової екзекутиви ОУН, охарактеризував стосунки націоналістів з українськими легальними партіями й емігрантськими центрами, торкнувся питання причин конфлікту “крайовиків” із закордонним Проводом. Висвітлюючи зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів, учений зауважив, що в тогочасній міжнародній ситуації орієнтація ОУН на III Райх була вимушеним кроком¹⁵. Цей правильний висновок А.Кентя дисонує з тезою авторів підручника з новітньої історії України для студентів історичних факультетів: “Німецькі націоналісти були для українських націоналістів справжнім взірцем. Особливо симпатизували оунівці націонал-соціалістам”¹⁶.

Праці І.Гаврилів, О.Дарованця, М.Посівнича, Я.Цецика, В.Ходака, Ю.Юрика поглиблюють наявні знання про різні напрями революційної діяльності ОУН і репресивні акції польської влади проти українського визвольного руху. У полі зору дослідників перебувають історія створення та функціонування мілітарних (парамілітарних) структур націоналістичної організації, форми й методи військової підготовки її членів. Зокрема, М.Посівнич довів, що в процесі реалізації власної воєнної доктрини ОУН підготувала значну частину західноукраїнського суспільства до збройної боротьби за незалежність України під час і після Другої світової війни¹⁷. Багатою на фактичний матеріал є стаття О.Стасюк, у якій показані місце й роль націоналістичних часописів та підпільних видань у формуванні національної свідомості західних українців¹⁸.

Історики порушили також деякі інші малодосліджені або й зовсім не вивчені представниками української діаспори питання, як-от: принципи та шляхи реалізації зовнішньої політики ОУН¹⁹, її контакти з Усташською хорватською революційною організацією²⁰, ставлення до національних меншин²¹, релігія та церква в теорії й практиці українського націоналізму²².

І.Дерев'яний започаткував ґрунтовне вивчення питання щодо проникнення в ОУН радянської агентури²³. Основними джерелами його наукової розвідки стали документи, що зберігаються у фондах “Архіву ОУН” у Києві. До них належить листування Є.Коновальця з Я.Барановським і П.Судоплатовим протягом 1936–1937 рр., а також спогади членів ПУНу (Д.Андрієвського, Я.Барановського, Р.Сушка, О.Сеника та ін.) про події 1933–1938 рр., пов'язані з роботою агентів радянської розвідки В.Хом'яка та П.Судоплатова. І.Дерев'яний виділив три етапи в проведенні операції зі знищення Є.Коновальця. Загибель лідера ОУН, як слушно зауважив дослідник, обезголовила націоналістичний рух і прискорила розкол у його рядах. Але вона також підштовхнула до формування нової структурної одиниці в ОУН – Служби безпеки.

Ця проблема знайшла дальший розвиток у монографії В.Косика, у якій досліджуються методи боротьби радянських спецслужб з українським націоналізмом у 1933–1943 рр.²⁴. На думку автора, однією з причин приспінного вбивства Є.Коновальця було його рішення скликати Збір ОУН за участю представників з України. Збір мав, між іншим, упорядкувати внутрішньоорганізаційні питання, зокрема, розв'язати проблему персонального складу ПУН та усунути непорозуміння між “Закордоном” і “Краєм”. Це, безумовно, суперечило планам “Центру” у Москві, метою якого було не лише послаблення, а взагалі знищення українського націоналістичного руху²⁵.

В останні роки виокремився новий напрям у дослідженні українського націоналістичного руху – вивчення історії його спеціальних підрозділів. Одним із засновників цього напрямку є Д.Веденєєв. Його численні праці побудовані на багатому фактичному матеріалі, насамперед архівних джерел, включаючи фонди Держархіву Служби безпеки України. Помітним історіографічним фактом стала монографія Д.Веденєєва та Г.Биструхіна, у якій розглядається розвідувальна, контррозвідувальна та бойова діяльність націоналістичних організацій²⁶. Звернувши значну увагу на контакти УВО й ОУН зі спеціальними підрозділами іноземних держав, найперше Німеччини, автори слушно зауважили: “Головною метою співробітництва слід вва-

жати бажання, за умов нестачі власних сил, залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України²⁷. У праці Д.Веденєєва й О.Лисенка показано історичне підґрунтя проницької орієнтації українських самостійницьких сил. Крім того, автори акцентували увагу на такій складовій тактики ОУН, як намагання диверсифікувати контакти із зарубіжними державами та їх спецслужбами²⁸.

У контексті цієї проблеми треба розглядати науковий доробок О.Кучерука. В одній із статей історик показує процес зародження й функціонування розвідки УВО²⁹. У діяльності розвідувальної референтури він виділив три періоди: початковий (1920–1922), період Осипа Думіна (1922–1926) і період Рико Ярого (1926–1929). На думку автора, найпліднішим був другий період.

Інший напрям наукових досліджень, який динамічно розвивається, – створення біографічних нарисів про відомих діячів націоналістичного руху. Великим кроком на цьому шляху стали дві Всеукраїнські наукові конференції, що відбулись у Прикарпатському національному університеті ім. В.Стефаника й присвячені 100-річчю від дня народження Р.Шухевича та С.Бандери. У наукових збірниках, опублікованих за підсумками роботи конференцій, містяться змістовні статті про різні аспекти суспільно-політичного життя західноукраїнців у 20–30-х рр. ХХ ст. Важливі штрихи до історичного портрета Р.Шухевича внесли розвідки М.Литвина, О.Лисенка, Ю.Шаповала, І.Гаврилів, М.Посівнича, О.Маруценка та Н.Надурак³⁰. Концептуально-методологічні засади українського визвольного руху першої половини ХХ ст. і місце в ньому С.Бандери розкривають статті О.Удода, О.Реєнта та О.Лисенка³¹. Соціальні умови, середовище, фактори, які вплинули на формування світогляду, становлення особистості керівника ОУН(р) розглядають І.Андрухів і В.Марчук, А.Сова, М.Посівнич³². Крім того, два останні автори присвятили цьому питанню ґрунтовніші дослідження³³.

Удалу спробу розвіяти міфи радянської тоталітарної історіографії про український самостійницький рух і С.Бандеру зробив Р.Частій. Його книга написана в легкій для сприйняття й засвоєння пересічними російськомовними громадянами формі. Для автора С.Бандера – “видатна людина, завдяки своїй фанатичній вірі, за яку віддав своє життя, завдяки своїй мужності і силі волі, організаційним здібностям, енергії та іншим якостям, принесеним на вівтар незалежної України”³⁴.

Добрим підґрунтям для створення науково виваженої біографії Р.Шухевича можна вважати дисертаційне дослідження М.Вахули. Застосування методу психологічного аналізу дало змогу авторові ствердити, що Р.Шухевич був своєрідним і самотнім типом борця-підпільника, який поєднував у собі як загальні ідеї ОУН, так і залишався особистістю, здатною мислити незалежно від партійних канонів та ідеології; саме ця риса виділяє його з ряду вищого керівного складу українського визвольного руху³⁵.

Дослідники почали звертати увагу на вивчення передумов формування характеру та світогляду керівників визвольного руху, зокрема, впливу родинного оточення на становлення особистості. Значний резонанс у наукових колах України та серед широкого читачького загалу викликали праці П.Арсенича, Г.Бурнашова, Б.Яневича³⁶ та відомого дрогобицького журналіста й краєзнавця Р.Пастуха³⁷.

На науковому рівні сьогодні вивчають діяльність М.Капустянського, С.Ленкавського, Р.Ярого, О.Ольжича, В.Тимчія-Лопатинського, М.Лебеда, Р.Сушка, П.Федуна, К.Зарицької³⁸. Дочекалася спроба історико-правового дослідження судового процесу О.Басараб і “басарабівців”. Першим на цю дорогу ступив І.Гловацький³⁹. Автор показав, що О.Басараб стала символом українських революціонерів у боротьбі з польською владою, на її мужності й твердості характеру виховувалися нові покоління українців. Співробітники Центру досліджень визвольного руху у Львові О.Дарованець, В.Мороз і В.Муравський провели велику археографічну роботу з метою створення біографічного довідника про учасників націоналістичного руху 1920–1930-х рр. У додатку до третього видання книги П.Мірчука “Нарис історії ОУН” дослідники вмістили понад тисячу біографічних довідок⁴⁰. До цієї справи долучився Г.Дем’ян публікацією “Матеріали до Енциклопедії «ОУН і УПА»”⁴¹.

В останні два-три роки у контексті офіційної політики історичної пам'яті в Україні активізувалося обговорення питань, які прямо чи опосередковано пов'язані з ідеологічними та програмними засадами ОУН. Ідеться про гострі суперечки з приводу героїзації чи засудження С.Бандери, визнання чи невизнання спадщини ОУН та УПА. Поштовхом до дискусії стала епістолярна полеміка З.Когута й І.-П.Химки. Перший автор доводить, що рух українських націоналістів був рухом національно-визвольним, а відтак його не слід ототожнювати з фашизмом⁴². Натомість другий автор безапеляційно стверджує, що ОУН була типово фашистською, злочинною організацією, а тому українцям не варто приймати її спадщину за основу своєї ідентичності⁴³. Відомий київський історик Ю.Шаповал доволі обґрунтовано й у коректній формі вказав “своєму приятелеві професору Химці” на його обмежену уяву про український самостійницький рух. Свою ключову думку, яка спрямована проти концепції І.-П.Химки, автор висловив так: “[...] Полеміка про Бандеру та його спадщину – це не полеміка про те, чи був він злочинцем і ксенофобом, а про те, чи бути Україні державою. Вже тому Бандеру та його спадщину не викинути на те, що комуністична пропаганда називала «смітником історії»”⁴⁴.

Помірковані позиції щодо лідера ОУН(р) займають В.Расевич, О.Мотиль, Я.Грицак, А.Портнов⁴⁵ та інші історики й публіцисти. Вони вважають, що С.Бандера, попри його радикалізм, є символом антиколоніальної боротьби. Натомість для В.В'ятровича (і не тільки для нього) С.Бандера – не лише символ, а й національний герой. Така оцінка є наслідком не стільки політичних уподобань історика, скільки ґрунтовного знання предмета дослідження. Останнє дозволило йому спростувати численні стереотипи про історичного персонажа, причому як старі (Бандера – терорист, зрадник, колаборант), так і нові (деструктивний політик і розкольник, авторитарний лідер тощо)⁴⁶.

Підбиваючи підсумок аналізу історіографічних джерел, можемо констатувати, що зусиллями сучасних українських дослідників зруйновано створений радянською тоталітарною історіографією негативний стереотип УВО й ОУН. Історики ввели до наукового обігу чимало не відомих раніше історичних фактів, поглибивши тим самим дослідження пропагандистської, бойової та зовнішньополітичної діяльності націоналістичних організацій. Історична наука володіє значно більшою інформацією про провідників національно-визвольного руху міжвоєнної доби ХХ ст. У вивченні українського радикально-націоналістичного руху провідні позиції посідає національний канон історієписання.

Водночас існують проблеми, які потребують подальших наукових пошуків. Зокрема, історикам слід продовжувати вивчення підпільно-революційної діяльності націоналістичних організацій, зовнішньої політики Проводу українських націоналістів, остаточно розв'язати питання про празьку частину архіву ОУН. Сьогодні немає наукових біографій Є.Коновальця, С.Бандери, Р.Шухевича. Будемо сподіватися, що в найближчий час побачимо нове, комплексне дослідження про рух українських націоналістів у міжвоєнне двадцятиліття. Передбачаємо, що ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН (зокрема, такі аспекти, як стосунки Організації з військовими структурами Третього рейху, її ставлення до поляків та євреїв, історична спадщина ОУН) і надалі залишатимуться предметом гострої полеміки в українському академічному середовищі. Причому акцент дискусій буде зміщуватися з фактологічного на теоретико-методологічний рівень.

1. Кульчицький С. Полеміка в українському суспільстві стосовно ОУН та УПА / Станіслав Кульчицький // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / голова редкол. Я. Ісаєвич ; упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка (Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11 / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України). – Львів, 2004. – С. 14–26; Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу / Марія Мандрик ; [передм. В. Вериги]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 57–62; Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках / Микола Посівнич. – Львів : Вид. фірма “Афіша”, 2010. – С. 13–18.
2. Див.: Іваненко В. В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології : монографія / Валентин Васильович Іваненко, Віктор Кузьмович Якунін. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2006. – С. 8, 149.
3. Мандрик М. Назв. праця. – С. 213–326.

4. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми та історіографічні висновки / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення; редкол.: Я. Дашкевич [та ін.]. – К.; Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 177–185; Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – С. 3–17.
5. Стасюк О. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН / Олександра Стасюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / голова редколегії Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 2004. – С. 56–77.
6. Квіт С. М. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет: монографія / Сергій Миронович Квіт. – К.: РВЦ “Київський університет”, 2000. – С. 231.
7. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд / Георгій Касьянов. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2003. – С. 11–20.
8. Квіт С. Націоналізм і релігія [Електронний ресурс] / Сергій Квіт. – Режим доступу: <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/націоналізм-і-релігія/>.
9. Зайцев О. Націоналізм як релігія: приклад Дмитра Донцова та ОУН (1920–1930-ті роки) / Олександр Зайцев // Наукові записки Українського Католицького Університету. – Львів, 2010. – Ч. 2: Серія “Історія”. – Вип. 1. – С. 163–189; його ж. “Інтегральний націоналізм” як теоретична модель для дослідження українського націоналістичного руху // Український визвольний рух. – Львів, 2011. – Зб. 15. – С. 5–25; його ж. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи // Укр. іст. журн. – 2012. – № 1. – С. 89–101; його ж. Український націоналізм та італійський фашизм (1922–1939) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/98-zaitsev>.
10. Його ж. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи. – С. 100–101.
11. Там само. – С. 100.
12. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – 2-ге стер. вид. – К.: Наук. думка, 2005. – 53 с.
13. Іваненко В. В., Яқунін В. К. Назв. праця. – С. 107.
14. Кентій А. В. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр.: короткий нарис / А. В. Кентій. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – С. 14.
15. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – С. 74–76.
16. Новітня історія України (1900–2000): підручник / [А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. М. Литвин та ін.]. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – С. 302.
17. Посівнич М. Назв. праця. – С. 272.
18. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН міжвоєнного періоду / Олександра Стасюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича; голова редкол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 377–386.
19. В'ятрович В. Основні принципи зовнішньої політики ОУН / Володимир В'ятрович // Український визвольний рух. – Львів: Вид-во “Коло”, 2004. – Зб. 3. – С. 16–29; Посівнич М. Деякі аспекти діяльності Організації Українських Націоналістів на Далекому Сході / Микола Посівнич // Український визвольний рух. – Львів: Вид-во “Мс”, 2005. – Зб. 5. – С. 97–117.
20. Ковальчук В. Історія Організації українських націоналістів та Усташської хорватської революційної організації: спроба порівняльного аналізу / Володимир Ковальчук // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 104–110.
21. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / Володимир В'ятрович. – Львів: Вид-во “Мс”, 2006. – 144 с.; Деревінський В. Польське питання в етнонаціональній концепції ОУН / Василь Деревінський // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2008. – Зб. 12. – С. 163–180.
22. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. / О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С. 29–50; Єгрешій О. Український клерикалізм та націоналізм у міжвоєнні роки: ідейні розходження, взаємовпливи, пошуки компромісу / Олег Єгрешій, Михайло Москалюк // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 225–229; Зайцев О. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / Олександр Зайцев, Олег Баган, Василь Стефанів; [за заг. ред. О. Зайцева]. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2011. – 384 с.

23. Дерев'яний І. Проникнення та діяльність в ОУН агента ОГПУ-НКВД Павла Судоплатова / Ігор Дерев'яний // Український визвольний рух. – Львів : Центр дослідж. визвольного руху, 2006. – Зб. 8. – С. 102–117.
24. Косик В. Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби / Володимир Косик. – Львів : Галицька вид. спілка, 2009. – 160 с.
25. Там само. – С. 87.
26. Веденєв Д. В. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Дмитро Валерійович Веденєв, Геннадій Степанович Биструхін. – К. : Генеза, 2006. – 408 с.
27. Там само. – С. 352.
28. Веденєв Д. В. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.) / Д. В. Веденєв, О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2009. – № 3. – С. 132–146.
29. Кучерук О. Розвідка Української військової організації та Осип Думін / Олександр Кучерук // Пам'ять століть. – 2001. – № 4. – С. 117–128.
30. Литвин М. Громадсько-політична й державотворча діяльність Романа Шухевича / Микола Литвин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 20–24; Лисенко О. Військова діяльність Романа Шухевича / Олександр Лисенко // Там само. – С. 25–30; Шаповал Ю. Роман Шухевич і політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Там само. – С. 30–35; Гаврилів І. Український націоналіст: бойовий шлях Романа Шухевича / Ігор Гаврилів // Там само. – С. 181–189; Посівнич М. Діяльність Романа Шухевича в бойовій референтурі УВО-ОУН (1923–1938 рр.) / Микола Посівнич // Там само. – С. 189–196; Марущенко О. Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі (1929–1940) / Олександр Марущенко, Наталія Надурак // Там само. – С. 196–202.
31. Удод О. Постать Степана Бандери у контексті офіційної політики пам'яті: джерелознавчі та історіографічні проблеми / Олександр Удод // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 21–26; Реєнт О. Бентежний дух: ескізи до портрета С. Бандери / Олександр Реєнт // Там само. – С. 17–21.
32. Андрухів І. Початок активної політичної діяльності та перший арешт Степана Бандери (за матеріалами кримінальної справи) / Ігор Андрухів, Василь Марчук // Там само. – С. 579–586; Сова А. Діяльність Степана Бандери в організації “Пласт” / Андрій Сова // Там само. – С. 260–265; Посівнич М. Діяльність Степана Бандери в Крайовій езекутиві ОУН (1930–1934 рр.) / Микола Посівнич // Там само. – С. 303–309.
33. Роман Шухевич – пластун. Юнацькі та молоді роки Головного Командира Української Повстанської Армії / [упоряд. А. Сова]. – К. ; Львів ; Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 168 с.; Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі / Микола Посівнич. – Торонто ; Львів : Вид-во “Літопис УПА”, 2008. – 112 с. – (Серія “Події і люди”; кн. 3).
34. Частий Р. В. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность / Руслан Викторович Частий. – Х. : Фолио, 2007. – С. 379.
35. Вахула М. Є. Роман Шухевич – військовий і політичний діяч : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. Є. Вахула. – Львів, 2010. – 20 с.
36. Арсенич П. Рід Шухевичів / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 264 с.; Арсенич П. Степан Бандера та його родина / Петро Арсенич, Геннадій Бурнашов, Богдан Яневич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 368 с.
37. Пастух Р. Родинний архів Степана Бандери / Роман Пастух. – Дрогобич : Коло, 2008. – 152 с.
38. Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський (1881–1969) / Михайло Ковальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 128 с.; Сич О. Степан Ленкавський: життєвий шлях на тлі історії ОУН / Олександр Сич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 160 с.; Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН / Олександр Кучерук. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2005. – 212 с.; Іванишин П. Олег Ольжич – герольд нескореного покоління / Петро Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 220 с.; Шпіцер В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-Лопатинський / Василь Шпіцер, Володимир Мороз. – Львів : Афіша, 2004. – 256 с.; Панченко О. Микола Лебедь. Життя. Діяльність. Державно-правові погляди / Олександр Панченко. – Лохвиця ; Кобеляки, 2001. – 218 с.; Овод Х. Полковник Роман Сушко (1894–1944) : На вшанування його пам'яті / Христина Овод. – Торонто : [б. в.], 2006. – 305 с.; Романюк М. Петро Федун – “Полтава” – провідний ідеолог ОУН та УПА / Михайло Романюк. – Львів ; Торонто : Вид-во “Літопис УПА”, 2009. – 128 с.; Онишко Л. Катерина Зарицька: молитва до сина / Леся Онишко. – Львів : Світ, 2002. – 176 с.
39. Гловацький І. Ю. Політичний судовий процес Ольги Басараб та “басарабівців”. Історико-правове дослідження : монографія / Іван Юхимович Гловацький. – Львів : ЛЮІ, 2004. – 208 с.

40. Дарованець О. Націоналістичний рух 1920–1930-х років (матеріали до біографічного довідника) / Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. – 3-тє вид., допов. / відп. ред. В. Мороз. – К. : Укр. вид-во, 2007. – С. 611–856.
41. Дем'ян Г. Матеріали до Енциклопедії “ОУН і УПА” / Григорій Дем'ян // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 9. – С. 55–61; Кн. 10. – С. 34–37, 40–52.
42. Когут З. Український націоналізм / Зенон Когут // Страсті за Бандерою: статті та есеї / [упоряд.: Т. С. Амар та ін.] – К. : Грані-Т, 2010. – С. 145.
43. Химка І.-П. Українське минуле й українське майбутнє / Іван-Павло Химка // Там само. – С. 217; Зенон Когут – Іван Химка. Українці та Бандера: розбіжні погляди // Критика. – 2010. – Ч. 3–4. – С. 11.
44. Шаповал Ю. Про визнання і знання / Юрій Шаповал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=202.
45. Расевич В. Постаць у “чорно-білих” кольорах / Василь Расевич // Страсті за Бандерою... – С. 110–120; Мотиль О. Україна, Європа і Бандера / Олександр Мотиль // Там само. – С. 175–194; Грицак Я. Клопоти з пам'яттю / Ярослав Грицак // Там само. – С. 346–357; Портнов А. Контекстуалізація Степана Бандери / Андрій Портнов // Там само. – С. 388–393.
46. В'ятрович В. Бандера: старі та нові міфи / Володимир В'ятрович // Там само. – С. 50–64.

Выделены три группы современных отечественных исследователей украинского национализма межвоенного периода XX в., представлены взгляды авторов на мировоззренческие и политические установки ОУН, показан процесс приращения научных исторических знаний по истории возникновения и подпольно-революционной деятельности националистических организаций, выяснено значение просопографических разработок для углубленного изучения движения украинских националистов, спрогнозированы пути дальнейших научных поисков и дискуссий.

Ключевые слова: историография, историографический источник, украинский национализм, Украинская войсковая организация, Организация украинских националистов, идеология, подпольно-революционная деятельность.

Singled out three groups of modern of national researchers Ukrainian nationalism interwar period of XX century, are presented the views of the authors on the ideological and political directions OUN, shows the process of accretion of scientific historical knowledge of the history of and underground revolutionary activities of nationalist organizations, found out meaning biographical studies for drilling study Ukrainian nationalist movement, predicted ways to further scientific research and debate.

Keywords: historiography, historiographical source, Ukrainian nationalism, the Ukrainian Military Organization, the Organization of Ukrainian Nationalists, ideology, underground-revolutionary activities.

УДК 930.1: 94(477)

Олександр МАРУЩЕНКО, Наталія НАДУРАК

СТАНОВЛЕННЯ ОУН У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті аналізуються тенденції, особливості та рівень дослідження сучасною українською історіографією процесу становлення Організації українських націоналістів. Автори визначають складні, дискусійні та найменш досліджені питання процесу формування українського націоналістичного руху й творення ОУН, роблять висновки, що в сучасній національній історіографії ґрунтовно висвітлено процес формування ідеології українського націоналізму, натомість менше уваги приділено вивченню його організаційного оформлення в ОУН. У дослідженні відзначено нагальну потребу глибокого аналізу й порівняння процесу становлення українського націоналістичного руху та інших європейських націоналістичних рухів, їх взаємозумовленість.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, Українська військова організація, Організація українських націоналістів, український націоналістичний рух, український націоналізм.